
---

*EL TEXTO INFINITO
TRADICIÓN Y REESCRITURA
EN LA EDAD MEDIA
Y EL RENACIMIENTO*

SALAMANCA
2014

EL TEXTO INFINITO

PUBLICACIONES DEL SEMYR

actas

8

Director

Pedro M. Cátedra

Coordinación de publicaciones

Eva Belén Carro Carbajal

CONSEJO CIENTÍFICO

Vicente Beltrán Pepió (Università degli Studi di Roma, La Sapienza)

Mercedes Blanco (Université Paris-Sorbonne)

Fernando Bouza (Universidad Complutense)

Juan Carlos Conde (Magdalen College, University of Oxford)

Inés Fernández-Ordóñez (UAM & Real Academia Española)

Juan Gil (Real Academia Española)

Antonio Gargano (Università degli Studi di Napoli Federico II)

Fernando Gómez Redondo (Universidad de Alcalá)

Víctor Infantes (Universidad Complutense)

María Luisa López-Vidriero Abelló (IHLL & Real Biblioteca)

José Antonio Pascual Rodríguez (Real Academia Española)

Jesús Rodríguez-Velasco (Columbia University)

Christoph Strosetzki (Westfälische Wilhelms-Universität, Münster)

Bernhard Teuber (Ludwig-Maximilian-Universität, Munich)

Forman también parte de oficio del Consejo Científico las personas que, en corriente mandato, integren el consejo directivo del Seminario de Estudios Medievales y Renacentistas (Juan Miguel Valero Moreno,

Francisco Bautista Pérez, Bertha Gutiérrez Rodilla, Elena Llamas Pombo),

así como también quienes ostenten o hayan ostentado la presidencia de la

Sociedad de Estudios Medievales y Renacentistas:

Alberto Montaner Frutos (Universidad de Zaragoza)

Fernando Baños Vallejo (Universidad de Oviedo)

María José Vega Ramos (Universidad Autónoma de Barcelona)

EL TEXTO INFINITO
TRADICIÓN Y REESCRITURA
EN LA EDAD MEDIA
Y EL RENACIMIENTO

---

edición al cuidado de Cesc Esteve
con la colaboración de Marcela Londoño, Cristina Luna & Blanca Vizán
e índice onomástico de Iveta Nakládalová

SALAMANCA
Seminario de Estudios Medievales y Renacentistas
Sociedad de Estudios Medievales y Renacentistas
MMXIV

La publicación de este volumen se ha realizado con financiación del Ministerio de Ciencia e Innovación (ref. FFI2011-15119E).

COMITÉ DE SELECCIÓN

José Aragiés (Universidad de Zaragoza)
Amaia Arizaleta (Université de Toulouse-Le Mirail)
Emilio Blanco (Universidad Rey Juan Carlos)
Francisco Bautista (Universidad de Salamanca)
Juan Carlos Conde (Oxford University)
Juan Miguel Valero (Universidad de Salamanca)
María José Vega (Universitat Autònoma de Barcelona)
Lara Vilà (Universitat de Girona)

© *la SEMYR* & *el SEMYR*

© *los autores*

Maquetación: Jásar proyectos editoriales

Impresión: Nueva Graficesa, S.L.

I.S.B.N.: 978-84-941708-3-6

Depósito legal: S. 383-2014

TABLA

Presentación

[17-18]

PRIMERA PARTE PONENCIAS PLENARIAS

VICENÇ BELTRAN

*Estribillos, villancicos y glosas en la poesía tradicional: intertextualidades
entre música y literatura*

[21-63]

ROGER CHARTIER

La mano del autor. Archivos, edición y crítica literaria

[65-81]

ANTONIO GARGANO

Reescrituras garcilasianas

[83-111]

MARÍA JESÚS LACARRA

Las reescrituras de los cuentos medievales en la imprenta

[113-149]

MARÍA DE LAS NIEVES MUÑIZ
Muñiz a descriptio puellae: tradición y reescritura
[151-189]

ROSA NAVARRO DURÁN
Curial e Güelfa, «mélange de gothique et de renaissance»
[191-225]

SEGUNDA PARTE
COMUNICACIONES

RAFAEL ALEMANY FERRER
Las reescrituras de un franciscano islamizado: Anselm Turmeda
[229-242]

ANA PATRÍCIA R. ALHO
Sistema hidráulico Superior na arquitectura gótica em Barcelona. Casos de Estudo
[243-256]

ÁLVARO ALONSO
Poesía pastoril entre Encina y Garcilaso
[257-270]

PEDRO ÁLVAREZ-CIFUENTES
*Sobre copia y reescritura: Las diferentes versiones de la Crónica do Imperador
Beliandro*
[271-284]

FILIPE ALVES MOREIRA
*Tradicón y reescritura: de la Crónica de Alfonso XI a la
Crónica de Afonso IV*
[285-297]

JOSÉ ARAGÜÉS ALDAZ

Los discípulos de Santiago: tradiciones, equívocos, fabulaciones (II)

[299-311]

CARMEN BENÍTEZ GUERRERO

La transmisión de la Crónica de Fernando IV: estado de la cuestión e hipótesis de trabajo

[313-325]

ALFONSO BOIX JOVANÍ

La aventura del toro en Peribáñez, ¿un ritual iniciático?

[327-339]

EVA BELÉN CARRO CARBAJAL

La Glosa peregrina de Luis de Aranda: tradición, intertextualidad y reescritura

[341-358]

MARÍA CASAS DEL ÁLAMO

Viola Animae: itinerario y particularidades tipográficas de una edición pinciana del siglo XVI

[359-368]

MARTÍN JOSÉ CIORDIA

Letras y humanidades en textos de Poggio Bracciolini

[369-380]

ANTONIO CONTRERAS MARTÍN

La versión catalana del Decameron (1429): algunas consideraciones sobre el jardín

[381-393]

ISABEL CORREIA

La corte, la clausura y la buena caballería: del Lancelot en prose al Palmeirim de Inglaterra

[395-407]

CECILIA A. CORTÉS ORTIZ

*El catálogo de sermones impresos novohispanos del siglo XVII de la
Biblioteca Nacional de México*

[409-424]

MARÍA DEL PILAR COUCEIRO

El paso del trasmundo en los Sonetos de Gutierre de Cetina

[425-440]

FRANCISCO CROSAS

Tradición y originalidad en la Historia de Troya de Ginés Pérez de Hita

[441-448]

MARÍA DÍEZ YÁÑEZ

*Las virtudes de la liberalidad, magnificencia y magnanimidad en la tradición
aristotélica en España a través de las traducciones al castellano del De Regimine
Principum de Egidio Romano*

[449-466]

CESC ESTEVE

*Reescriure i popularitzar la història al Renaixement. Les traduccions de Claude de
Seysel*

[467-478]

EDUARDO FERNÁNDEZ COUCEIRO

La recepción del Humanismo en Bohemia a través de los prólogos y las dedicatorias

[479-492]

NATALIA FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ

*La reescritura hagiográfica de motivos folclóricos: sobre el trasfondo edípico de la
leyenda de San Julian el Hospitalario en las versiones castellanas*

[493-509]

MANUEL FERREIRO

*Apostilas ao texto da cantiga Don Beeito, ome duro [B 1464, V 1074]
de Joan Airas de Santiago*

[511-527]

LEONARDO FUNES

Letras castellanas en tiempos de Fernando IV: esbozo de una historia literaria

[529-542]

LUIS GALVÁN

Ars longa, uita breuis: tiempo, retórica y política

[543-557]

FOLKE GERNERT

La textualización del saber quiromántico: la lectura de la mano en Lope de Vega

[559-575]

LUCÍA GÓMEZ FARIÑA

Atlas: la reescritura de un mito a través de los siglos

[577-590]

ALEJANDRO HIGASHI

*Pautas prosódicas de la variante editorial en la transmisión del
Cancionero de Romances*

[591-605]

JOSÉ HIGUERA

*La reescritura de la «philosophiam supernaturalem» en las ediciones lulianas de
Lefèvre d'Étaples: phantasia, ciencia y contemplación*

[607-621]

PABLO JUSTEL VICENTE

El motivo de la despedida en la épica medieval castellana

[623-637]

IOANNIS KIORIDIS

*Hermano reconoce a hermana: variantes del motivo en el romancero
y las baladas tradicionales griegas*

[639-653]

EVA LARA ALBEROLA

*¿Los delirios de una moribunda...? La conformación definitiva de la hechicera
celestinesca en el Testamento de Celestina, de Cristóbal Bravo*

[655-668]

ANA SOFIA LARANJINHA

*A matéria de Bretanha na Istoría de las bienandanças e fortunas de
Lope García de Salazar: modalidades e estratégias de reescrita*

[669-682]

MARCELA LONDOÑO

*La condena de la oración supersticiosa en el siglo XVI.
El ejemplo de San Cipriano*

[683-694]

ANA Mª MALDONADO CUNS

«Puesto ya el pie en el estribo» como excusa para López Maldonado et alii

[695-711]

CLARA MARÍAS MARTÍNEZ

*La vida cotidiana en las epístolas poéticas del Renacimiento:
tradición clásica y reescritura autobiográfica*

[713-730]

LLÚCIA MARTÍN PASCUAL

*Lecturas divergentes y correcciones de copistas en los manuscritos F y N
de las poesías de Ausiàs March*

[731-747]

NURIA MARTÍNEZ DE CASTILLA MUÑOZ
«Hacer libros no tiene fin». Los moriscos y su patrimonio manuscrito
[749-758]

MARÍA DEL ROSARIO MARTÍNEZ NAVARRO
*Reescritura anticortesana de la tradición bíblica y romancística
en Cristóbal de Castillejo*
[759-776]

MARTA MATERNI
*Reescritura y tradición sapiencial de un Speculum principis en cuaderna vía:
los castigos de Aristóteles en el Libro de Alexandre (cc. 51-84)*
[777-785]

LAURA MIER PÉREZ
Adulterio y comicidad en el teatro renacentista
[787-801]

RUTH MIGUEL FRANCO
El tratamiento de las citas en la parte gramatical del Catholicon de Juan Balbi
[803-816]

JOSÉ LUIS MONTIEL DOMÍNGUEZ
La impronta leonesa de la Crónica de veinte reyes
[817-830]

ISABEL MUGURUZA ROCA
*De alegorías y maravillas: reescritura, intertextualidad y auto-plagio
en la obra de Antonio de Torquemada*
[831-843]

SIMONA MUNARI
Vari gradi di riscrittura nei Colloqui di Erasmo
[845-858]

IVETA NAKLÁDALOVÁ

El árbol del conocimiento: la reescritura de los topoi gnoseológicos en la obra de Juan Amos Comenio

[859-872]

JOSÉ LUIS OCASAR

La atribución del Lazarillo a Arce de Otálora. Una perspectiva geneticista sobre los problemas de autoría

[873-888]

ALICIA OIFFER-BOMSEL

Fray Luis de Granada, traductor del Contemptus Mundi de Tomás de Kempis: de la noción de translatio a la reelaboración conceptual en la obra del humanista granadino

[889-903]

GEORGINA OLIVETTO

*«Si quid deterius a me perscriptum est, emendationis tuae baculo castigues».
Cartagena, Decembrio y la República de Platón*

[905-917]

MARÍA DEL PILAR PUIG-MARES

Pues de ti solo es mandar (figuras reales en autos del siglo XVI)

[919-934]

JOSÉ ANTONIO RAMOS ARTEAGA

Entradas teatrales en el contexto colonial: reinventiones sobre el modelo medieval

[935-945]

ROSA MARÍA RODRÍGUEZ PORTO

De tradiciones y traiciones: Alfonso X en los libros iluminados para los reyes de Castilla (1284-1369)

[947-962]

AMARANTA SAGUAR GARCÍA

Los libros sapienciales y Celestina: el caso paradigmático de Eclesiástico
[963-975]

SARA SÁNCHEZ BELLIDO

Inversión de tópicos en un diálogo renacentista: los Coloquios
de Baltasar de Collazos
[977-989]

PAULO SILVA PEREIRA

El Libro de Job y la cultura portuguesa de la Edad Media al Renacimiento:
traducción, tradición y transgresión
[991-1006]

MARIANA SVERLIJ

La razón y el absurdo: diálogos con la antigüedad en la obra de
Leon Battista Alberti
[1007-1017]

JUAN MIGUEL VALERO MORENO

Denis de Rougemont: La invención del amor
[1019-1045]

BLANCA VIZÁN RICO

La influencia de Savonarola en la «Devota exposición del Salmo Miserere mei
Deus» de Jorge de Montemayor
[1047-1062]

Índice onomástico

[1063-1089]

SEGUNDA PARTE
COMUNICACIONES

REESCRIURE I POPULARITZAR LA HISTÒRIA
AL RENAIXEMENT. LES TRADUCCIONS
DE CLAUDE DE SEYSSEL

CESC ESTEVE
Universitat Autònoma de Barcelona

ELS HISTORIADORS DE LA historiografia del segle XVI solen distingir entre formes cultes i originals i formes populars i derivades de literatura històrica. A la primera categoria hi assignen les històries antigues i contemporànies escrites, editades o traduïdes en les llengües clàssiques i la historiografia humanista feta tant en llatí com en vulgar. A la segona categoria hi confinen les traduccions vernaculars i els compendis, les antologies i les versions reduïdes d'obres originals, també sempre confegits en vulgar. Les tècniques de traducció i reescriptura en què es basa aquesta distinció i que haurien donat peu a la popularització de la història contribuirien, segons la crítica, a simplificar-la tant en termes epistemològics com retòrics i narratius. En aquest treball pretenc analitzar principis i mètodes de reescriptura de l'anomenada història popular que, per la complexitat conceptual i les pretensions a què sovint responen, conviden a reconsiderar la validesa i l'abast d'aquesta interpretació. Certes formes presumptament populars i simplificades de concebre i transmetre el saber històric revelen que la circulació de teories i pràctiques entre les historiografies culta i popular del segle XVI hauria estat més regular i fluida i s'hauria mogut en més sentits que els que la crítica ha contemplat fins ara. Però a més de fer palès que la reescriptura popularitzant no sempre i per força hauria desembocat en una versió simplificada de la història,

voldria que aquest treball servís també per convidar a repensar, en termes més amplis i generals, la divisió i la jerarquia de gèneres i formes de la cultura històrica del Renaixement.

LA POPULARITZACIÓ DE LA HISTÒRIA

El segle XVI va ser testimoni d'un augment gradual i sostingut de l'interès per la història arreu d'Europa. Una de les manifestacions del creixement d'aquest interès, sobretot durant la segona meitat del Cinccents, va ser la popularització de la història. La crítica ha descrit aquest procés amb diversos paràmetres. L'ha vinculat, principalment, a l'accés d'una comunitat de lectors amb pocs recursos econòmics i una educació mitjana o limitada a un corpus cada vegada més gran de literatura històrica publicada en llengües vernaculars. Des de la perspectiva del mercat editorial, l'ha explicat també arran de la posada en circulació, sobretot a iniciativa d'impressors i editors, d'obres específicament adreçades a aquest públic. Així, les traduccions a idiomes moderns d'historiadors antics, medievals i coetanis i els compendis i versions abreujades de cròniques originals, estampats sempre en formats modestos, haurien constituït el gruix d'aquesta nova literatura històrica popular¹.

És clar, en tot cas, que la capacitat de producció que va comportar la impremta i el creixement de l'alfabetització van sustentar l'aparició d'aquests nous gèneres i lectors. Alhora, és molt plausible que aquesta popularització derivés del prestigi social del saber històric i de la rellevància cultural i política que va atorgar a la historiografia el fet que durant el segle XVI fos a bastament i intensament patrocinada, controlada i explotada ideològicament per institucions civils i eclesiàstiques i que fos molt sovint objecte de crítiques i reflexions teòriques en cercles intel·lectuals. El procés de popularització de la història revelaria, observat des d'aquesta perspectiva, l'aspiració de certs grups socials de fer-se una mica més seus la formació, els càrrecs i les responsabilitats d'estat de les classes nobili-

1. Per a l'estudi de la popularització de la història i el sorgiment d'una literatura històrica popular a la primera modernitat remeto als treballs de Burke (1966), Levy ([1967] 2004: 202-236), Grendler (1969) i Beer (2004).

àries i de l'alt funcionariat, per als quals havia estat fins llavors indicada, o reservada, la instrucció en el coneixement de la història.

Val a dir, però, que ni els lectors ni els gèneres de la història popular serveixen com a paràmetres per fixar el lloc d'aquesta mena d'historiografia en la cultura històrica del Renaixement. De cròniques breus en format de butxaca, per exemple, se n'han trobat en biblioteques privades on també hi havia històries editades en versió extensa i més luxosa. La manca de formació intel·lectual i l'actitud pragmàtica i acrítica amb què s'ha caracteritzat el lector d'històries populars no s'adiu amb el fet que se'n conservin exemplars curosament anotats, reveladors d'una lectura informada i analítica. Les tècniques d'escriptura i els trets textuais que s'han atribuït als gèneres de la història popular tampoc no han servit per distingir-ne la naturalesa. La dependència estreta respecte d'una o diverses obres preexistents era una condició molt comuna de la literatura històrica popular, atès que es generava mitjançant traduccions, antologies, resums i anotacions d'altres textos. Aquests mètodes de reescriptura s'han volgut diferenciar dels d'una historiografia pretesament original, que s'hauria basat en l'ús de testimonis directes i fonts documentals d'arxius. Ara bé, aquesta és una oposició massa simplificadora, que no pondera prou l'existència d'obres populars amb un elevat grau d'originalitat i, sobretot, que obvia el fet que la reescriptura d'obres històriques era a l'Europa del segle XVI un hàbit estès entre historiadors de tota mena.

La conceptualització de la història popular al Renaixement es pot problematitzar des de diversos angles, però aquí m'interessa fer-ho centrant-me, justament, en l'anàlisi de principis i funcions d'una de les pràctiques de reescriptura que més la caracteritzen, la traducció a llengües vulgars. L'objectiu no és qüestionar l'existència de la història popular com a fenomen cultural i com a corpus literari, sinó fer evident que cal repensar-la com una categoria molt més fluida i més diversament i complexament connectada amb les idees, representacions i pràctiques historiogràfiques de l'època.

LES TRADUCCIONS D'HISTORIADORS ANTICS DE CLAUDE DE SEYSSSEL

La traducció a llengües vernacles d'historiadors antics grecs i romans s'ha considerat un dels eixos principals de la popularització de la història al Renaixement. La vulgarització d'aquesta mena d'obres no hauria servit només per incorporar a la comunitat de lectors de literatura històrica els que no sabien (o no solien) llegir textos en llengües clàssiques, sinó també per afavorir una interpretació més pragmàtica de la historiografia. Així, mitjançant la traducció, els interessos primàriament erudits i literaris de la lectura humanista de la història haurien cedit terreny a usos del gènere més recreatius i utilitaris, orientats sobretot a l'adoctrinament polític. Entre el 1504 i el 1515, Claude de Seyssel, arquebisbe de Torí, diplomàtic al servei de la cort francesa i conseller del rei Lluís XII, va traduir al francès les obres de diversos historiadors antics. Les versions de Seyssel foren de les més primerenques del segle. No va ser, però, fins a finals de la dècada dels 20, quan l'autor ja era mort, que no es van començar a publicar i utilitzar com a base per a ulteriors traduccions a altres llengües modernes. Moltes d'aquestes traduccions van aparèixer ja durant la segona meitat del segle XVI, quan la producció i la circulació d'històries antigues en vulgar s'havia intensificat molt².

2. Les traduccions de Seyssel foren: l'*Amàbasis*, de Xenofont, 1504-1505; les *Guerres dels romans* i les *Guerres civils* d'Apià d'Alexandria, amb l'afegit de la *Vida de Marc Antoni* de Plutarc, 1507; l'*Epítom de la història de Trogu Pompeu*, de Justí, 1509; els *Tres llibres sobre els successors d'Alexandre* de Diòdor de Sicília, amb la *Vida de Demetri* de Plutarc, 1511; la *Història eclesiàstica* d'Eusebi, 1513; les *Guerres del Peloponès*, de Tucídides, 1514; i les *Guerres d'Ibèria i d'Hanníbal*, d'Apià d'Alexandria, 1515. Les edicions principals de les traduccions de Seyssel són: Tucídides, 1527; Xenofont, 1529; Diòdor de Sicília, 1530; Eusebi de Cesarea, 1532; Apià d'Alexandria, 1544; i Justí, 1559; totes foren estampades a París sota la supervisió de Jacques Colin, lector reial de Francesc I, a excepció de la primera traducció d'Apià, apareguda a Lió; les *Guerres d'Ibèria i d'Hanníbal*, la segona traducció d'obres d'Apià i l'última de totes les fetes per Seyssel, mai no es va arribar a imprimir. Vegeu Boone (2000) i Ard Boone (2007: 95). A la pàgina web de les *Bibliothèques Virtuelles Humanistes* (www.bvh.univ-tours.fr) es pot consultar l'edició d'Apià de 1544 i la de Justí de 1559, en un volum que inclou la reimpressió de la traducció de Tucídides estampada el 1527.

Tanmateix, tot i ser primerenques, les traduccions de Seyssel ja presenten característiques i funcions popularitzants. Així, formarien part, segons declara ell mateix als prefacis de les obres, d'una empresa més ambiciosa, amb la qual hauria pretès estendre el coneixement de les Escriptures, de la filosofia moral, de la medicina i de la història entre els que no dominaven el llatí. Seyssel assegura, igualment, que ha renunciat a reproduir les virtuts estilístiques dels textos originals perquè la seva competència lingüística i retòrica no li ho permet, però també per facilitar al lector un accés més franc al que considera la substància de la història, això és, conèixer el passat per aprendre a conduir-se millor en el futur. En aquest sentit, Seyssel revela l'adhesió a principis popularitzants en equiparar el servei de les seves traduccions despulades d'ornaments al profit que procuren les versions abreujades d'històries llargues³. Encara més: promou les traduccions com una lectura substitutòria dels llibres de cavalleria, adduint que les gestes dels capitans antics proporcionen un passatemps tan o més delectable que les aventures de Tristany i Lancelot i una experiència molt més útil. Amb el propòsit d'alleugerir i fer més atractiva la lectura de les traduccions, Seyssel divideix el text en capítols breus i els introdueix amb epígrafs que en resumeixen el contingut, epígrafs que reuneix en una taula al començament de l'obra⁴. El traductor aplica, així, a la narrativa històrica antiga una disposició textual pròpia, entre d'altres gèneres «populars», de la prosa de ficció. I, finalment, amb diversos mètodes i arguments, les traduccions de Seyssel traslladen al lector la convicció que les lliçons de la història són, en essència, de naturalesa política i pràctica, adreçades a la millora de la gestió dels afers d'estat. Més específicament, en relació a la funció d'adoctrinament polític que s'associa a la història popular, tant la tria de les obres originals que versiona, com la forma amb què Seyssel les introdueix al lector i n'assaja de controlar la interpretació,

3. Sobre el propòsit de Seyssel d'estendre el coneixement bíblic, filosòfic, mèdic i històric a través de la traducció, vegeu Ard Boone (2007). La vindicació del profit d'una història breu i nua, al prefaci de la traducció de les *Guerres d'Ibèria i d'Hanníbal* d'Apià, citat per Dionisotti (1995: 97). L'excepció a aquest principi és l'elogi que Seyssel dedica a l'eloqüència de Tucídides al pròleg adreçat a Lluís XII: a l'edició de París de 1559, fol a6a.

4. Seyssel fa explícit l'objectiu de facilitar la lectura mitjançant aquest arranjamant del text a la dedicatòria a Lluís XII de les *Guerres dels romans* d'Apià: a l'edició lionesa de 1544, fol B1a.

obeeixen a la voluntat de propagar la idea que la monarquia és el règim de govern òptim⁵.

Ara bé, la dimensió popularitzant de les traduccions de Seyssel s'ha de limitar i matisar des de diversos fronts. D'entrada, cal tenir present que Seyssel no va fer res perquè aquestes traduccions es publicuessin, mentre que sí que es va preocupar que la resta de les seves obres arribessin a la impremta: algunes, a més, de naturalesa historiogràfica i marcada intenció propagandística, foren estampades de manera immediata. De la reserva de Seyssel que les traduccions es difonguessin impreses es desprèn que la seva voluntat d'estendre el coneixement de la història antiga tenia restriccions. Els límits de la difusió de les versions de Seyssel es veuen més clars a la llum de la procedència dels textos originals, dels dedicataris de les traduccions i de la qualitat de les còpies manuscrites amb què van circular. I és que bona part dels exemplars originals utilitzats per Seyssel es van extreure, amb el vist-i-plau de la cort, de la biblioteca privada que Lluís XII tenia a Blois; tractant-se d'una iniciativa que havia buscat l'aval reial, no ha de sorprendre que les traduccions es dediquessin totes a aquest monarca (i l'última a Francesc I) i que s'elaboressin amb formats luxosos, que van permetre presentar-les com a llibres-regal a la cort de França i també a la del duc de Savoia i a la del rei Enric VII d'Anglaterra, on Seyssel va portar-hi a terme missions diplomàtiques⁶.

La intenció de canalitzar la divulgació de les traduccions cap a un públic molt específic s'aprecia també als escrits proemials. Allí, Seyssel assegura haver procurat satisfer, sobretot, els interessos del rei en matèria d'història antiga, i argüeix que, secundàriament, la seva feina podrà

5. La utilitat política de la història i la defensa de la monarquia i la condemna dels règims de govern plurals o populars, és a dir, aristocràtics i democràtics, apareixen en gairebé tots els pròlegs de les traduccions de Seyssel, però potser un dels testimonis més explícits d'aquesta voluntat d'adoctrinament polític es troba a la dedicatòria a Lluís XII de les *Guerres dels romans* d'Apià, on Seyssel explica que ha escollit traduir aquesta obra perquè considera Apià l'historiador que millor hauria sabut recollir totes les sedicions i guerres intestines dels romans, especialment freqüents i devastadores durant els períodes en què Roma hauria estat «regy & gouverné par plusieurs», Apià (1544: fol A4). A Coroleu (2004) es recullen uns quants testimonis més de traduccions renaixentistes d'Apià on es destaca la utilitat política que es desprèn de la lectura de les seves obres, que es consideren especialment profitoses per fer front a un present marcat per les revoltes i les sedicions.

6. Vegeu Dionisotti (1995: 86).

fer profit a altres prínceps i administradors de reialmes i províncies: en canvi, només molt ocasionalment contempla Seyssel la lectura de ciutadans corrents⁷. Per tant, la vulgarització d'historiografia clàssica que va dur a terme implicava, en efecte, facilitar-ne el coneixement a un públic que no disposava d'una formació humanista. Val a dir, però, que aquest públic tampoc no s'hauria de considerar justament «popular», atenent al seu estatus social i a les seves responsabilitats públiques.

LA TRADUCCIÓ I EL CONTROL DEL PODER REIAL

Cal pensar, llavors, que la circulació de les traduccions va quedar restringida per la pròpia voluntat de Seyssel de vestir-les com un obsequi exclusiu per a prínceps i monarques i, més concretament, d'emprar-les com un instrument de promoció personal, com una plataforma per ascendir en la cort de Lluís XII i guanyar-hi poder i prestigi. En aquest mateix sentit resulta significatiu que Seyssel esgrimeixi les traduccions com una manifestació de la seva ascendència cap el rei. Al pròleg de la traducció de Tucídides, la penúltima que va realitzar, Seyssel presenta el text com la seva obra mestra i la culminació de la labor de versionar historiadors antics. En repassar els motius que l'havien portat a emprendre aquesta tasca, recorda Seyssel la voluntat de satisfer l'ardent desig del rei d'entendre i conèixer tota mena d'històries, especialment les dels imperis antics, i l'oportunitat que se li presentà, per aquesta via, de contribuir a millorar la capacitat de govern del monarca. Alhora, però, Seyssel dóna a entendre que no hauria prestat aquest servei si no hagués tingut una molt bona opinió del rei i, més concretament, si no hagués comprovat al cap dels anys, observant-ne el tarannà i l'acció de govern, que Lluís XII sabia treure el profit adequat de les lliçons de la història, que no havien servit per estimular la cobdícia de glòries terrenals, sinó per actuar sempre tenint present la necessitat de subordinar els interessos i afers mundans a la finalitat de salvar l'ànima i reunir-se amb Déu⁸.

7. La identificació del rei com a primer destinatari i beneficiari de les traduccions apareix a totes les dedicatòries de Seyssel: vegeu un exemple a *Apià* (1544: fols A4 i B1).

8. *Tucídides* (1559: fols a5v – a6). L'explicació de la motivació de les traduccions és llarga perquè Seyssel hi desplega un exhaustiu elogi de les virtuts morals i polítiques del rei, les quals sustenten la bona opinió que en té.

La vulgarització dels historiadors antics i el saber que procura esdevé, així, un premi a la bondat moral i política del rei, però adquireix també la dimensió d'un instrument de recompensa i control del poder que Seyssel pot fer valer gràcies als seus coneixements lingüístics i historiogràfics.

Des d'una perspectiva personal i professional, Seyssel pot esgrimir la traducció i el coneixement que comporta com un valor afegit a la seva condició de conseller i educador del rei, alhora que, des de l'angle de la teoria política, la vulgarització de textos històrics antics s'afegeix al repertori d'institucions, lleis, costums i pràctiques amb què es limita l'exercici del poder per part del rei, una restricció que Seyssel considerava indispensable per evitar la tirania, garantir l'harmonia social i consolidar el règim monàrquic⁹. És plausible que fos amb aquests mateixos objectius polítics que Seyssel volgués restringir la circulació de les seves traduccions entre homes d'estat i relegar el ciutadà corrent a la cua dels lectors de les seves versions. Als prefacs dels exemplars de la traducció de Xenofont que Seyssel va adreçar respectivament al duc de Savoia i al rei d'Anglaterra hi repeteix que Lluís XII, que havia estat el primer destinatari del text, considerava que per la seva raresa i singularitat convenia que el llibre només es difongués entre prínceps i grans personatges¹⁰. És clar que la referència a aquest comentari buscava acréixer el prestigi de Seyssel als cercles cortesans on es donava a conèixer i subratllar el valor material i simbòlic de la traducció, que s'oferia com un obsequi exclusiu per a alts dignataris. Tanmateix, el comentari expressa una voluntat de control de l'obra que Seyssel podia pretendre justificar amb la premissa que estendre el saber històric de forma il·limitada, popularitzar-lo de debò, comportava riscos polítics i socials que calia saber ponderar.

9. A la dedicatòria de les *Guerres dels romans* d'Apià (1544: fol B1) Seyssel argumenta que la utilitat política de la lectura de l'obra passa per l'aprenentatge dels mals dels estats populars i dels perills de les monarquies dominades per una ambició tirànica.

10. Vegeu Dionisotti (1995: 86) i, en general, el capítol tercer d' Ard Boone (2007: 85-105); la citació del prefaci de la traducció de l'*Anàbasis* de Xenofont lliurada a Carles II de Savoia, a Ard Boone (2007: 95, n. 40); la mateixa afirmació de Seyssel recollida a la traducció preparada per al rei d'Anglaterra, al prefaci que transcriu Dionisotti (1995: 91-95).

ELS PERILLS POLÍTICS DE LA POPULARITZACIÓ DE LA HISTÒRIA

El recel de Seyssel a popularitzar el coneixement de la història antiga s'ha de vincular a la profunda desconfiança que li mereixien els estats amb règims de govern populars o democràtics. Al prefaci de l'última de les seves traduccions, la de les *Guerres contra Hanníbal* d'Apià, que quedà inèdita, Seyssel adverteix al seu dedicatari, Francesc I, que de la història de la segona guerra púnica se'n desprèn una lliçó principal: la necessitat que els reis vigilin sempre els estats populars que tenen al voltant dels seus dominis, sobretot si es dóna el cas que es tornen més poderosos, rics i ambiciosos. A l'entendre del traductor, que aquí es desdobra en conseller reial, no s'hi valen promeses ni pactes amb les repúbliques perquè, estiguin a mans de cartaginesos o d'altres pobles, queden subjectes a la voluntat de gent incivilitzada, enemiga de l'autoritat i inclinada a la violència. La censura dels sistemes de govern plurals ja s'havia fet evident a la dedicatòria de la primera traducció d'històries d'Apià, feta anys abans, el 1507. Allí Seyssel explica al rei que ha escollit traslladar al francès justament aquells relats i no uns altres perquè entén que són els que millor posen de manifest que la decadència de Roma fou causada per les sedicions i dissensions internes i pel relaxament de la disciplina militar i de l'estricta observació de les lleis, malvestats i errors que haurien tingut origen en règims de govern aristocràtics i populars¹¹.

Aquestes lliçons del passat són de naturalesa política i s'adreçaven sobretot als monarques i prínceps europeus: Seyssel volia que les tinguessin presents per resguardar els propis regnes i principats, per exemple, de la convulsió política i del desordre social permanent d'algunes ciutat-estat italianes, i de l'amenaça que suposaven les ciutats suïsses que es regien per sistemes democràtics¹². Altrament, l'ús que en podia fer el lector corrent

11. Els advertiments de Seyssel sobre les amenaces que implicarien els estats populars, a Dionisotti (1995: 99), que transcriu la dedicatòria de l'última traducció d'Apià. Per a la crítica als règims de govern plurals desplegada a les *Guerres dels romans* d'Apià, remeto a les referències ja donades a les notes 5 i 9.

12. Ard Boone (2007: 96-98).

era, per força, més limitat, atès que no tenia responsabilitats de govern ni dominis que vetllar. Això no obstant, Seyssel també assaja de destriar i aclarir les lliçons pertinents per al poble: més en concret, tocant als súbdits de Lluís XII, fossin francesos o visquessin als territoris que el monarca havia conquerit al nord d'Itàlia, la lectura d'Apià els havia de permetre conèixer com n'era de millor i més desitjable el govern d'un bon rei no només en comparació amb una tirania, sinó també en relació a sistemes de poder comunitaris i assemblearis. Ulteriorment, la lectura d'Apià havia d'ensenyar els ciutadans a evitar que l'ambició de cap facció els pogués arrossegar a la rebel·lió¹³.

Cal advertir, però, que aquest intent de Seyssel de dirigir els lectors populars cap a una interpretació promonàrquica de la història d'Apià és una excepció. I alhora cal tenir present que entre les històries que va traduir també n'hi havia, i ell en podia ser ben conscient, que revelaven que les polítiques de pau i de guerra dels estats democràtics o populars de l'antiguitat havien estat exemplars i podien resultar inspiradores en molts aspectes. Així, és plausible que la decisió de no publicar les traduccions i de restringir-ne la circulació entre el públic de la cort i de les classes dirigents respongués a la convicció o, si més no, a la sospita de Seyssel que era molt complicat de fer compatible la seva pretensió d'estendre el coneixement del passat entre un públic més nombrós amb la necessitat de controlar i canalitzar totes les lectures de la història perquè afavorissin ideologies monàrquiques¹⁴.

Només amb la desaparició de Seyssel i el pas del temps, les seves traduccions es van convertir en textos amb molta més capacitat per popularitzar la història, sobretot un cop van passar per la impremta. Val a dir, però, que les primeres edicions, sorgides a iniciativa de la cort de Francesc I i estampades amb formats cars, encara es van adreçar fonamentalment a un públic noble. En tot cas, l'inici de la difusió impresa de les traduccions va ser clau perquè comencessin a tenir una circulació internacional i s'acabessin traduint i reeditant en altres llengües i formats.

Del cas de Seyssel es desprèn una conclusió molt evident: si la vulgarització de textos grecs i llatins no va acompanyada amb la publicació de les traduccions, aquest mètode de reescriptura constitueix una eina de

13. A la dedicatòria de les *Guerres dels romans* d'Apià (1544: fol B1).

14. Ard Boone (2007: 96-97).

popularització del saber amb limitacions clares. A més d'això, el cas posa de manifest que la vulgarització es pot prestar a usos molt aliens als de les pràctiques popularitzants, per exemple, quan s'esgrimeix com un instrument de control del poder reial i quan se li atribueix el perill intrínsec de facilitar el coneixement a qui en pot fer un mal ús. En aquest cas, el traductor adopta una actitud paradoxal, la de potenciar, alhora, la divulgació i la censura dels mateixos textos. Les restriccions que Seyssel imposà a la circulació de les seves traduccions van obeir a interessos personals i a criteris ideològics sobre el valor i els perills del saber històric. Aquests criteris sustentaven una poètica de la lectura de la història que concebia i valorava el passat històric com el laboratori de la reflexió i l'acció política, un principi que amb el temps va impregnar també els textos i lectors d'història popular. El problema, o el repte, que ja anticipa l'anàlisi de les traduccions de Seyssel és que aquesta poètica construeix una relació privilegiada entre la literatura històrica, les classes dirigents i els afers d'estat, i aquesta relació a tres bandes condiciona la naturalesa i limita l'abast de les manifestacions populars del discurs històric. És per això que, tant en termes socials com literaris, és obligat tractar d'escatir, en cada cas, el grau i la mena de popularitat que es pot prestar a les traduccions de textos històrics, als seus lectors i a les interpretacions i usos que en fan.

BIBLIOGRAFIA CITADA

- Apià d'Alexandria, *Appian Alexandrin Historien Grec. Des guerres des Romains, Livres XI... Le tout traduit en Francoys par feu M. Claude de Seyssel*, Lion, Antoine Constantin, Sulpice Sabon, 1544.
- Ard Boone, Rebecca, *War, Domination, and the Monarchy of France. Claude de Seyssel and the Language of Politics in the Renaissance*, Leiden – Boston, Brill, 2007.
- Beer, Barret L., «English History Abridged: John Stow's Shorter Chronicles and Popular History», *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, vol. 36, n. 1 (2004) 12-27.
- Boone, Rebecca, «Claude de Seyssel's Translations of Ancient Historians», *Journal of the History of Ideas*, vol. 61, n. 4 (2000) 561-575.
- Burke, Peter, «A Survey of the Popularity of Ancient Historians, 1450-1700», *History and Theory*, 5, 2 (1966) 135-152.
- Coroleu, Alejandro, «Entre història i ficció: per a un estudi de la fortuna d'Apià al Renaixement», *Estudi General. Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona*, 23-24 (2004) 283-293.
- Dionisotti, A.C., «Claude de Seyssel», *Ancient History and the Antiquarian. Essays in Memory of Arnaldo Momigliano*, London, 1995, 73-105.
- Grendler, Paul F., «Francesco Sansovino and Italian Popular History 1560-1600», *Studies in the Renaissance*, v. 16 (1969) 139-180.
- Levy, F. J., *Tudor Historical Thought* (1967), University of Toronto Press, Renaissance Society of America Reprint Texts, 15, 2004.
- Tucídides, *L'Histoire de Thucydide Athenien, De la guerre qui fut entre les Peloponnesiens & Atheniens, Translatee de Grec en François par feu Messire Claude de Seyssel*, Paris, Michel de Vascosan, 1559.